

8. Promizhnyy riven upravlinnya v yevropeyskykh derzhavakh: skladnist proty demokratiyi?/za red. T. Larssona, K. Nodmena, F. Petitvillya. Kyiv: K. I. S., 2003, 346 p., p. 77 (in Ukrainian).

9. Yevropeyska khartiya mistsevoho samovryaduvannya vid 15.10.1985 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (data zvernennya 22.10.2020) (in Ukrainian).

10. Administrative reform in Ukraine: current status, problems and prospects: monohrafiya/za zah. red. N. R. Nyzhnyk, N. T. Honcharuk. Dnipropetrovsk: Monolyt, 2009, 284 (in Ukrainian).

11. Devemi, ZH-F. (2000). Local government in France. *Zb. nauk. pr. UADU*: v 4 ch. Kyiv: UADU, 2, II, 77–82, 81 (in Ukrainian).

12. Polshcha tviy dilovyy partner: 2004/2005. Varshava: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 2004, p.17 (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 08.12.2020 р.

УДК 94(477:438)"185/191":271.4

Іван Рудянин,

кандидат історичних, доцент кафедри

історії України та археології,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0002-9536-4506

Rudyenin.Ivan@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-224-244

**ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН КРИЗЬ
ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКОГО
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТ.**

Разом із проголошенням незалежності в нашій державі розпочався процес відродження національного та релігійного життя. На сьогодні церква продовжує посилювати свою роль як повноцінної інституції громадянського суспільства. Будучи за Конституцією відокремленою від держави, вона не відокремлюється від людської спільноти, а навпаки – тісно взаємодіє з нею, бажаючи надати їй духовну підтримку, покращити моральний стан, провадить активну благодійницьку, культурно-просвітницьку та соціальну роботу.

Яскравим прикладом цих відносин є партнерство й конструктивна співпраця в інтересах розвитку українського суспільства. Це зумовлено не лише утвердженням демократичних засад у житті Української держави, а й поверненням нашого народу до традиційних духовних цінностей, глибокими історичними традиціями, які сьогодні намагаються відродити громада, держава й церква.

Зважаючи на активну інтеграцію України в Європейське Співтовариство, важливе значення мають наукові дослідження, які висвітлюють історичний контекст участі греко-католицького духовенства в державотворчих процесах.

У цьому контексті йдеться про політичну площину україно-польських взаємин другої половини XIX – початку XX ст., участі в них галицького греко-католицького духовенства. Ретроспектива україно-польських стосунків та участь у цих процесах греко-католицької церкви сьогодні посідає важливе місце в історичній науці, адже Україна та Польща впродовж свого існування завжди були поруч не лише як сусіди, але і як країни, які мають спільне минуле та перебувають, хоча й на різних фазах, у стадії розбудови національних держав. До того ж на сучасному етапі Польща активно та всебічно допомагає Україні боронити її територіальну цілісність.

Незважаючи на те, в історії україно-польських стосунків присутня чимала кількість драматичних епізодів і суперечливих моментів, потреба всебічно, за допомогою залучення нових джерел та підходів досліджувати ці питання, залишається актуальною.

Про подібні моменти наголосив і Президент України Володимир Зеленський під час пресконференції у Варшаві в серпні 2019 р.

«Радий, що у наших відносинах немає жодних питань, які ми не змогли б вирішити шляхом діалогу та порозуміння. Чудово усвідомлюємо, що напружені відносини України та Польщі стали б для наших недругів прекрасним подарунком, а отже, ми не повинні цього робити. Ми домовились оновити й перезавантажити двосторонню робочу групу, що працюватиме під патронатом обох президентів для того, щоб усі темні плями минулого не завадили нашим народам будувати спільне світле майбутнє», – сказав Володимир Зеленський.

Основними методологічними засадами в процесі дослідження та висвітлення проблеми стали принципи історизму та об'єктивності. Аналіз українсько-польських відносин у контексті політичної діяльності галицького греко-католицького духовенства зумовив застосування різних методів історичного пізнання. Так, метод історичного аналізу і синтезу під час вивчення цієї теми дав змогу з'ясувати окремі складники й, об'єднавши в систему отриману інформацію, розкрити її в цілому. Метод емпіричного аналізу дав можливість використати характеристики конкретних

історичних фактів для обґрунтування певних висновків і суджень. Застосування соціологічного методу зумовило логічну побудову викладу та впорядкування фактичного матеріалу. Крім того, він допоміг врахувати погляди різних політичних сил та окремих представників духовенства на питання українсько-польських відносин.

Висновки, зроблені в ході дослідження, засвідчили, що галицьке греко-католицьке духовенство взяло активну участь у роботі австрійського парламенту та галицького сейму. Також представники духовенства проявили активну позицію в плані захисту прав і збереження самоідентичності українського населення Галичини в контексті польсько-українського політичного протистояння.

Ключові слова: *греко-католицька церква, духовенство, україно-польські взаємини, парламент, галицький сейм, австрійський Рейхсрат, А. Шептицький.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У середині XIX ст. галицьке греко-католицьке духовенство значно активізує свої зусилля на політичному поприщі. Високий авторитет та підтримка українського населення Східної Галичини створили необхідні передумови для політичного лідерства. Будучи активними членами австрійського парламенту та Галицького сейму, представники духовенства активно боролися за збереження національної та культурної самоідентичності українців, котрі проживали на теренах Австро-Угорської імперії. Важливим аспектом у дослідженні політичної діяльності греко-католицького духовенства в зазначений період є міжнаціональні стосунки між українцями й поляками.

Аналіз дослідження із цієї проблеми. Питання, які розкривають сутність процесів політичної діяльності галицького греко-католицького духовенства та українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XX ст., посідають чільне місце в наукових дослідженнях. Серед них потрібно відзначити роботи Лехнюка Р., Киричука Ю., Панфілової Т., Ілина Р., Кобряка Д., Кліша А. та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Також відзначимо колективну монографію «Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku (Міфи і стереотипи в історії Польщі та України в XIX і XX столітті)» авторства українських і польських істориків, соціологів, культурологів та філософів. У ній проаналізовано роль міфів і стереотипів щодо минулого у свідомості українського й польського народів у період формування національної

самосвідомості в ХІХ і ХХ ст. Прослідковано вплив історичних теорій та схем на конструювання національної самосвідомості українців і поляків [6].

Мета статті – на прикладі політичної діяльності галицького греко-католицького духовенства в австрійському парламенті та Галицькому сеймі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. простежити розвиток українсько-польських відносин.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цісарський патент від 15 березня 1848 р. передбачав скликання парламенту. Головна руська рада вирішила використати парламентську трибуну для боротьби за національні права галицьких українців. У травні 1848 р. на одному з її засідань розглянуто питання про майбутні парламентські вибори та у зв'язку з цим ухвалено відозву до населення, у якій закликали обирати до парламенту «только такихъ людей, що вашей справъ щире сприяють» [8, арк. 1–4].

У червні 1848 р. відбулися вибори до австрійського Рейхсрату, а 10 липня він розпочав свою роботу. Варте уваги також те, що з 383 депутатів (послів, як їх тоді називали) Галичину представляли 96, із них 39 українців. Серед українських депутатів було 27 селян, вісім священників і чотири представники світської інтелігенції. Із представників греко-католицького духовенства послами до парламенту обрано о. Кирила Блонського, священника із Яблонова, о. Михайла Гнидковського, священника з Войнилова, о. Михайла Ганкевича, священника з Радехова, Григорія Яхимовича, єпископа з Перемишля, о. Григорія Левицького, священника із Золочева, о. Івана Ломницького, священника з Турки, о. Костянтина Посацького, дяка з Рожнятова, та о. Григорія Шашкевича, священника з Монастирська [9].

Уже на початку діяльності парламенту створено конституційну комісію, до якої увійшло по три представники з кожного краю. Із Галичини були єпископ Григорій Яхимович та польські послы Ф. Смолька й Ф. Земляковський.

Головною метою Української парламентської репрезентації, що опиралася на підтримку Головної руської ради, стало розмежування території Галичини на Східну (українську) та Західну (польську). Проте наради конституційної комісії бажаного для української репрезентації результату не дали. 7 березня 1849 р. цісар підписав маніфест про розпуск парламенту – й українське питання відкладено на невизначений термін.

26 квітня 1861 р. Галицький сейм обрав депутатів до австрійського парламенту. На цих виборах від української сторони мандати отримали лише 12 осіб [10, с. 200]. Із представників греко-католицького духовенства до Рейхсрату потрапили єпископ С. Литвинович, священники А. Могильницький, І. Гушалевич, С. Качала, М. Куземський, Л. Полевий, А. Юзичинський.

Представники духовенства брали активну участь у роботі парламенту, намагаючись відстояти інтереси українців і в національно-культурній, і в політичній сферах. Основне завдання діяльності українських парламентарів чітко сформулював у своєму виступі о. А. Могильницький (27 червня 1861 р.). Він, зокрема, зазначив, що є русином і належить до народу, який у Галичині нараховує три мільйони осіб. Обґрунтувавши історичну та мовну самобутність українців, А. Могильницький указав, що основним гаслом українських послів буде домагатися того, «щоб у вільній Австрії наш народ, як самостійний, мав рівні права поміж інших слов'янських народів» [11, с. 84].

У 1873 р. в Австрійській імперії прийнято новий закон про вибори, який передбачав пряме обрання депутатів при збереженні куріального принципу. Під час виборів 1873 р. від українців Східної Галичини до парламенту потрапило 15 депутатів. Цього разу Українську парламентську репрезентацію також представляло переважно греко-католицьке духовенство, яке вибороло 11 мандатів із 15. Цей факт може свідчити про його високий авторитет та велику довіру з боку населення. У парламенті цього скликання греко-католицьке духовенство представляли І. Галька, О. Заклинський, С. Качала, Й. Красицький, Г. Крижанівський, І. Наумович, І. Озаркевич, Т. Павликів, А. Петрушевич, Я. Шведзицький та А. Юзичинський [11, с. 135]. Куріальна система виборів та протидія з боку пропольської адміністрації в Східній Галичині зумовили незначне представництво українців в австрійському парламенті з 1879-го по 1907 р. Так, під час парламентських виборів 1879 р. українці отримали лише чотири мандати, у 1885 р. – також чотири, по вісім мандатів – у 1891 і 1897 рр. [10, с. 200].

Потрібно відзначити, що наприкінці XIX ст. греко-католицьке духовенство вливається до складу політичних організацій, щоб активувати роботу під час виборів і забезпечити ширше представництво в австрійському парламенті. Так, 14 жовтня 1896 р. з ініціативи світської та духовної інтелігенції створюється нова політична організація під назвою Католицький русько-народний союз (КРНС) [12, с. 25].

Установчі збори Союзу відбулись у приміщенні Львівської ратуші. На цьому засіданні обрано керівний комітет організації, до складу якого увійшли о. І. Чапельський, о. Б. Пюрко, В. Левицький та В. Коцовський. Покровителем Союзу був митрополит С. Сембратович. Програмні завдання партії ґрунтувалися на визнанні австрійського уряду й місцевої адміністрації, передбачали низку реформ у дусі папських соціальних енциклік. КРНС відповідно до ідеології західноєвропейського католицького клерикалізму досить гостро критикував соціалізм, виступав на захист тодішнього ладу. У результаті виборів представники від Союзу отримали шість із дев'яти виборчих мандатів [13, с. 30]. Видавництва союзу випускали чимало літератури просвітницького характеру.

Українські депутати під проводом о. К. Мандичевського створили в парламенті «Руський клуб», до складу якого увійшли о. І. Гробельський, М. Каратницький, К. Охримович та А. Вахнянин. Згодом разом із чехами, словенцями й хорватами вони створили «Слов'янський християнсько-національний клуб» (СХНК), який складався з 36 членів. Це була своєрідна коаліція, діяльність якої спрямовувалася на забезпечення рівноправності всіх слов'янських народів у складі імперії на основі християнської моралі [11, с. 294].

Українські політики, у тому числі й представники духовенства, розуміли, що, маючи невелике представництво в парламенті, вони не можуть активно впливати на політичну ситуацію ні в державі загалом, ні в Галичині. Тому на початку ХХ ст. вони долучилися до боротьби за проведення виборчої реформи, яка б відмінила куріальну систему й гарантувала загальне та пряме виборче право. Ідею реформи підтримало вище духовенство, зокрема митрополит А. Шептицький, який 22 січня 1907 р. очолив українську делегацію до цісаря Франца-Йосифа і поставив перед ним питання про зміну виборчого законодавства. На підтримку вимог делегації 2 лютого у Львові відбулося 50-тисячне народне віче, що засвідчило пошвавлення політичної активності галицьких українців [14, с. 200]. У результаті виборів 1907 р. українці Східної Галичини вибороли 27 мандатів до парламенту. Серед них було четверо греко-католицьких священників: о. Т. Войнаровський, о. С. Онишкевич, о. Й. Фолис та о. В. Давидяк. Троє перших балотувалися від національно-демократичної партії, останній – від русофільської. З одного боку, це свідчить про політичну активність духовенства, а з іншого – про те, що політики намагалися залучити до своїх лав священників, які мали високий авторитет у громадах і цим самим здобували народну підтримку для своїх політичних сил.

УГКЦ та її духовенство намагалися відстоювати інтереси українців Галичини і в крайовому Галицькому сеймі, скликаному на підставі цісарського диплома від 20 жовтня 1860 р. і лютневого 1861 р. патента. Відповідно до установчих документів сейм мав складатися зі 150 осіб: дев'ять послів (так звані вірилісти) отримували мандати автоматично й 141 обирався по чотирьох куріях. До вірилістів уходив митрополит УГКЦ та єпископи, що автоматично давало їм можливість упливати на роботу крайового сейму, особливо на діяльність української фракції. У компетенції сейму – вирішення справ громадського та церковно-релігійного життя, питань, пов'язаних з організацією шкільництва та мовною політикою в навчальних закладах, веденням комунального господарства, формуванням місцевого бюджету тощо. Сейм також мав право законодавчої ініціативи, хоча остаточні рішення ухвалювалися у Відні. Безпосередньо перед виборами до сейму о. Г. Яхимович, котрий вступив на посаду митрополита, видав послання до народу, у якому ще раз наголосив на правах, що їх надавала нова конституція: «Настає вирішальний для нас час, – зазначив він, чи постигне нас та вічно пагубна пора, аби о нас без нас радили і становили інші, – чи на матірній землі прадідів наших перемаже голос більш, як двохмільйонного народу нашого й упомниться про отвічні свої права: тобто твої руки, возлюблений, Народе рускій... Маєш нині у своїх руках право, якого не мав ти всі століття, право ставати в цілій силі твоїй, через власних вибраних заступників на Сеймі краєвому радитись із другими і постановляти в справах своїх і потребах...» [15, с. 24].

Галицьке греко-католицьке духовенство взяло активну участь у виборах до Галицького сейму. Про це можуть свідчити часті звинувачення з боку польських політиків у використанні духовенством церкви для виборчої агітації. Так, під час першої сесії сейму польський посол Ф. Земляковський у своєму виступі зазначив: «... найсвятіші речі використано з низькою світською метою; з дому божого зроблено арену передвиборчої боротьби, з вітваря – сцену для відігрівання комедії, а амвон, із якого мало б падати слово спокути, перетворено в трибуну для пропаганди найзгубніших комуністичних засад» [16, с. 32]

У результаті виборів до першого крайового сейму серед 150 послів 50 місць отримали галицькі українці: владики – три; священники нижчого сану – 22; представники інших станів – 25 [17, арк. 22]. Отже, із 50 послів половину становили представники галицького греко-католицького духовенства. Крім митрополита Г. Яхимовича та єпископів

Т. Полянського і С. Литвиновича, які потрапили до сейму як вірилісти, сеймові мандати отримали о. М. Куземський, о. М. Малиновський, о. М. Устиянович, о. Й. Лозинський, о. Л. Терещаківський, о. І. Гушалевич та інші [11, с. 84]. Це свідчило про високу довіру до священнослужителів із боку галицьких українців.

Українські послы в Галицькому сеймі створили свою фракцію – «Руський клуб». Спочатку він не мав постійного керівництва, але зазвичай його роботою керував митрополит або хтось із єпископів. Уперше українська фракція обрала керівний склад у 1870 р. Її головою став крилошанин о. Й. Кульчицький. Відкриття першої сесії Галицького крайового сейму відбулося 3(15) квітня 1861 р. Місцем роботи сейму обрано приміщення міського театру у Львові. Його роботою керували маршалок і віце-маршалок, призначені імператором із числа послів. Першим маршалком став князь Лев Сапіга, а віце-маршалком призначено греко-католицького митрополита Спиридона Литвиновича (згодом цю посаду також зазвичай обіймали греко-католицькі єпископи або митрополити). На першому засіданні священник о. Г. Гинилевич перший виголосив промову українською мовою та вніс пропозицію, щоб, з огляду на те, що в Галичині живуть два народи, для дебатів вибирати тих послів, котрі володіють обома мовами, таким чином наголосивши на рівноправності сторін. На другому засіданні, 16 квітня, одноголосно ухвалено пропозицію від української сторони про складання сеймового протоколу обома мовами, а згодом прийнято рішення про переклад віце-маршалком С. Литвиновичем виступів маршалка українською мовою [18, с. 45–49].

Окрім мовного питання, під час першої сесії сейму розглянуто низку соціальних питань, пов'язаних зі становищем селянства. Перебуваючи безпосередньо в селянській масі. Знаючи найболючіші проблеми своїх виборців, українські депутати від духовенства активно виступили на захист селян від свавілля поміщиків. У своїх промовах о. А. Могильницький, о. Ю. Лаврівський, о. Т. Павликів, о. М. Устиянович та інші, указуючи на те, що пани зосередили у своїх руках найкращі поля, відібрали у громад луки та пасовища, вимагали законодавчого врегулювання низки проблем, пов'язаних із землекористуванням, зокрема сервітутного права. Їхня позиція була настільки аргументована, що польські депутати підтримали їх, а посол Ф. Земляковський запропонував усі суперечки між селянськими громадами та поміщиками вирішувати за допомогою спеціальних судів. Цю пропозицію схвалено

одноголосно, але до ухвалення відповідного закону справа так і не дійшла [19, с. 298–320].

Друга сесія (12–31 січня 1863 р.) Галицького сейму припинила роботу достроково, у зв'язку з повстанням поляків у Російській імперії, тому основне навантаження перенесли на третю сесію (23.XI.1865 р.–28. IV.1866 р.), у ході якої відбулося 80 засідань. На початку сесії розглянуто проєкт регламенту. У черговий раз гостру полеміку викликало мовне питання. Польські послы внесли подання, згідно з яким регламент мав затвердити польську мову як ділову мову сейму. Від української фракції з протестом виступили о. Т. Павликів, о. Г. Гинилевич, о. Я. Шведицький, о. Й. Лозинський. Дебати тривали до кінця квітня 1866 р. У кінцевому результаті українським послам удалося відстояти офіційний статус рідної мови в крайовому сеймі [16, с. 93]. Серед важливих політичних проблем, які обговорювалися на цій сесії, головним було питання, яке ще з 1848 р. стало основним гаслом українських політиків краю – адміністративний поділ Галичини на польську (західну) і українську (східну). Відповідне подання до сейму надійшло від австрійського урядового комісара 16 грудня 1865 р. Для розгляду цього питання запропоновано створити спеціальну комісію, до складу якої мали увійти лише представники від польської фракції. Руська фракція в особі о. Т. Павликіва заявила, що не голосуватиме за цю комісію, і на знак протесту 37 українських послів покинули зал засідань [16, с. 96]. На обговорення сейму проєкт поділу Галичини винесено у квітні 1866 р., але він був відхилений польською більшістю.

Напередодні наступних виборів до крайового сейму відбулися суттєві зміни в політиці Відня щодо Галичини. Так, якщо від 1848 р. до середини 1860-х рр. австрійська влада в обмін на лояльність українських політиків і на протигагу польському національному рухові декларувала певні поступки на користь українців, то надалі вона схилилася до компромісу з поляками. Річ у тім, що після поразки польського повстання 1863 р. в Росії польські політики пішли на зближення з Віднем. У грудні 1866 р. вони написали звернення до цісаря, у якому запевнили у вірнопідданстві австрійському престолу. У відповідь на це Габсбурги мали піти на поступки полякам. Це спровокувало загострення українсько-польського протистояння в Галичині, що позначилося під час виборів до Галицького сейму, наклало відбиток на його роботу під час другої каденції.

Під час виборів до сейму польські політики та адміністрація всіма засобами намагалися нейтралізувати українських кандидатів, особливо

греко-католицьких священників – основних опонентів польських депутатів. Як наслідок, чисельність духовенства в українській фракції Галицького сейму під час каденції 1867–1869 рр. зменшилась удвічі. Із-поміж греко-католицьких священників сеймові мандати на цей раз вибороли о. С. Литвинович, о. Т. Полянський, о. Й. Делькевич, о. І. Гушалевич, о. І. Озаркевич, о. Т. Павликів, о. А. Петрушевич, о. І. Дзерович та ін. [16, с. 100].

Перша сесія, яка розпочалася 18 лютого 1867 р., практично увесь час роботи використала на підтвердження повноважень депутатів. Під час другої сесії (22 серпня – 10 жовтня 1868 р.) основні дебати розгорнулися навколо питання про мови в судах й адміністрації Галичини. Для розгляду першого питання створено спеціальну комісію, яку очолив греко-католицький священник А. Петрушевич. Оскільки, крім нього, українців у комісії не було, то її проєкт ігнорував українську мову в адміністративних та судових установах. На захист української мови в дебатах активно виступили о. А. Петрушевич і о. І. Гушалевич, завдяки чому сейм усе-таки прийняв низку ухвал на користь українців. Загалом перші дві сесії другої каденції Галицького сейму засвідчили поглиблення протистояння між польськими й українськими політиками. Предметом обговорення на третій сесії стала ідея польсько-українського порозуміння. Її ініціював депутат української фракції, юрист за фахом, Ю. Лаврівський, який 15 вересня 1869 р. був призначений віце-маршалком сейму.

27 вересня він вніс на розгляд депутатів відповідне подання, суть якого резюмував у своєму виступі так: «Ми залишаємо давню політику й вступаємо на нову дорогу. Не домагаємося поділу Галичини, але признаємо наш край за спільний, а в ньому на спільній підставі хочемо далі працювати разом. Бажаємо двох речей. Однією є рівноправність, аби ви нас не полонізували, а другою, аби ви нас не деморалізували» [11, с. 120]. Цей проєкт увійшов в історію як «угодова акція Ю. Лаврівського». Його підписали 30 послів «Руського клубу», у тому числі й представники духовенства: І. Дзерович, Т. Павликів, М. Малиновський, І. Гушалевич, А. Петрушевич та ін.

Польська сеймова більшість схвально зустріла цю ініціативу, підтримала проєкт і відправила його на розгляд до спеціальної комісії. Справа практично загубилася в цій комісії і сейм не прийняв жодної ухвали щодо практичної реалізації пропозицій української фракції.

З ініціативи греко-католицького духовенства створено Руську раду, яку її засновники вважали першою партією українців Галичини. Перше

загальне засідання Ради відбулося 7 вересня 1870 р. Один із засновників Ради, священник о. Т. Павликів у своєму виступі, підсумувавши наслідки минулих подій від 1848 р., окреслив основні програмні засади діяльності організації. У програмі зазначено: «Єдиним нашим бажанням є в родині народів Австрії зайняти на законній основі таке політичне становище, яке б нам, русинам, дало можливість розвивати наші права і свободи, зберігати їхню цілісність, мати право голосу при вирішенні державних питань» [20, с. 1].

У 1871 р. товариство остаточно виробило свою програму, затвердило статут. Статут Руської ради підписали дев'ять її засновників, серед яких були греко-католицькі священники Й. Кульчицький, М. Малиновський, Т. Павликів, А. Петрушевич, І. Гушалевич та Г. Крижановський [21, с. 135]. Для організації виборчого процесу при Руській раді створено спеціальний орган – Центральний комітет передвиборчий, який розгорнув активну передвиборчу агітацію. Оскільки значна частина кандидатів, які балотувалися до Галицького сейму, були священниками, то агітація проводилася в церквах до або після служби. Під час виборів українці здобули досить численне представництво в сеймі – близько 24 %. «Руський клуб» під час цієї каденції (1870–1876 рр.) більше ніж на 50 % складався із духовенства.

Для продуктивнішої роботи української фракції прийнято рішення про створення в ній спеціальних комітетів, які б дублювали сеймові комісії. До складу цих комітетів залучено багато представників духовенства. Так, у комітеті з подання петицій працювали о. К. Мандичевський та о. П. Яворський, у пропінаційному – о. І. Галька й І. Пелех. Крім того, по кожній проблемі, що виносилася на розгляд сейму, із «Руського клубу» призначалися референти, серед яких також було багато священників [22, арк. 30] Як референти, вони продемонстрували обізнаність не лише в церковно-релігійних, а й у політичних та соціально-економічних питаннях. Зважаючи на те, що польська більшість сейму блокувала діяльність української фракції, Руська рада вирішила апелювати до Палати послів і Палати панів державної Ради у Відні. 21 березня 1871 р. вона підготувала відповідну петицію, у якій вимагала захисту галицьких українців від суспільно-політичного гніту та гегемонії поляків. Для цього Рада вимагала перегляду конституції 1861 р. і гарантій рівноправності поляків та українців, зміни виборчого законодавства й запровадження прямих виборів, прийняття державного закону про національність [23, с. 9–15]. Однак австрійська влада проігнорувала ці вимоги, що стало ще одним поштовхом для Руської

ради в бік москвофільства. Майже на кожному засіданні сейму виступав о. Т. Павликів, за оцінками сучасників, один із найактивніших та найздібніших українських парламентарів не лише в Галицькому сеймі, а й у Віденському рейхсраті. Він неодноразово піднімав питання про українізацію греко-католицької початкової школи у Львові, саме з його подання ухвалено рішення про українізацію Академічної гімназії [23, с. 151].

Починаючи з четвертої каденції, українське представництво в Галицькому крайовому сеймі значно зменшується, проте частка духовенства в ньому й надалі залишається значною. На вибори, що розпочалися восени 1876 р., Руська рада висувала 52 кандидатури, але здобула лише 15 мандатів. У 1877–1882 рр. послами Галицького сейму були митрополит Й. Сембратович, єпископ І. Ступницький, священники С. Качала, Й. Красицький, М. Коржинський, К. Мандичевський, П. Мандичевський, О. Радикевич, П. Ясеницький.

Перебуваючи в меншості, українська фракція не мала можливості впливати на сеймову політику, тому їй відведено роль опозиції. Проте окремі українські послы, беручи участь у дебатах, намагалися звернути увагу на проблеми української спільноти Галичини. Серед найактивніших членів «Руського клубу» в сеймі цього скликання слід відзначити о. С. Качалу, о. Й. Красицького, о. П. Ясеницького. Зокрема, С. Качала, апелюючи до історичних фактів, відстоював рівноправність українців й поляків та закликав польських політиків до порозуміння. Свою позицію він обґрунтував у праці «Розправа про польсько-українські взаємини», яка вийшла польською мовою в 1879 р. [24, с. 1–30]. П. Ясеницький та Й. Красицький зробили низку пропозицій під час обговорення питань соціально-економічного характеру, узяли участь в обговоренні змін щодо пропінаційного законодавства [11, с. 157]. Однак загалом робота сейму проходила під диктат польської більшості.

Напередодні наступних виборів до сейму в середовищі галицького греко-католицького духовенства посилюються позиції представників народовської течії. Однак на вибори народовці й москвофіли пішли єдиним блоком. На цих виборах українці вибороли 15 мандатів – найменшу кількість за всю історію Галицького сейму. Із духовенства до сейму потрапили митрополит С. Сембратович, єпископи І. Ступницький та Ю. Пелеш, священники С. Качала, Т. Ковальський, К. Мандичевський і М. Січинський [11, с. 206]. Українську фракцію очолив найбільш досвідчений парламентарій о. С. Качала.

Незважаючи на мізерне представництво в сеймі в 1883–1889 рр., українські депутати діяли злагоджено й представники духовенства підтримували всі ініціативи «Руського клубу». Їхнім найважливішим досягненням стало здобуття мандата до Крайового виділу сейму (затверджено кандидатуру правника за фахом, народовця за переконаннями Т. Бережницького), згода більшості на відкриття української гімназії в Перемишлі, розширення вжитку української мови в початкових і середніх навчальних закладах на теренах Східної Галичини. Ротація персонального складу української фракції в сеймі цього скликання засвідчила зростання впливу народовецької течії в галицькому політикумі. Перші успіхи народовців підштовхнули їх до створення власної організації – Народної ради. 24 жовтня 1885 р. газета «Діло» на своїх шпальтах розмістила повідомлення про її створення, опублікувала статут та звернення до українського народу [25]. У відозві наголошувалося, що Народна рада продовжить традиції Головної руської ради й відстоюватиме самостійність русько-українського народу та його окремішність від росіян і поляків. Головою товариства обрано вихідця з родини священників О. Огоновського, доктора права, який першим почав викладати українською мовою у Львівському університеті. Крім представників світської інтелігенції, до керівного складу товариства ввійшли священники С. Качала, І. Заячківський, М. Січинський.

Однак напередодні виборів 1889 р. до цілковитого розмежування між народовцями й москвофілами не дійшло: вони створили спільний Головний руський виборчий комітет. 8 червня він звернувся з відозвою до руського народу, у якій закликав підтримати українських кандидатів. «Як не буває, щоби Поляки віддавали свої голос за Русинів, – зазначалося у відозві, – як ніде в світі не чувано, щоби Чех або Словінець голосував за Німця, або Німець за Чеха чи Словінця, так нехай же раз устане і в нас той звичай, котрий нам перед цілим світом найбільшу неславу, а дома найбільшу шкоду приносить, що руські голоси на виборах припадають не на Русинів» [26, арк. 174]. У результаті виборів українське представництво в сеймі періоду 1889–1895 рр. дещо збільшилося. Серед 20 українських послів було вісім представників духовенства: митрополит С. Сембратович, єпископи І. Ступницький та Ю. Пелеш, священники Т. Ковальський, К. Гаморак, К. Мандичевський, М. Січинський та І. Сірко [16, с. 193]. Зазначимо, що поступово кількість представників духовенства в сеймі почала зменшуватися. Це зумовлено кількома причинами: по-перше, зростанням чисельності світської інтелігенції,

по-друге – відсутністю лідера, який би зміг об'єднати духовенство (пізніше таким лідером став А. Шептицький).

Перше засідання новообраного сейму відбулося 10 жовтня 1889 р. Під час першої сесії обговорювалася низка важливих питань, пов'язаних із місцевим бюджетом та соціально-економічним розвитком краю. Із представників духовенства в дебатах брали участь о. К. Гаморак (вніс пропозицію про скасування інституцій повітових рад), о. М. Січинський (поставив на порядок денний питання про будівництво та облаштування доріг) [11, с. 321]. Загалом о. М. Січинський був одним із найактивніших представників української фракції. Газета «Діло» дала йому таку оцінку: «В Соймі і в “Руськім клубі”, під проводом пос. о. Качали, був він побіч посла Романчука найповажнішою силою парламентарною, з котрою числилися і свої і противники». Далі зазначалося, що він «ніколи не занехав виступити рішучо за кожний раз, де ходило о добро люду й народу руського, а кожний виступ його звертав на себе увагу» [27].

Однак центральним питанням на сеймі цього скликання стала чергова спроба українсько-польського порозуміння. 25 листопада 1890 р. голова «Руського клубу» Ю. Романчук, за попереднім погодженням із галицьким намісником К. Бадені, виступив на засіданні з пропозицією угоди: поляки мали визнати українців як самостійну націю й не перешкоджати її розвитку, натомість українці обіцяли лояльне ставлення до крайового уряду. На думку ініціаторів угоди, вона мала відкрити новий етап у польсько-українських відносинах, тому час її дії (1890–1894 рр.) називають «новою ерою». Греко-католицька церква на чолі з митрополитом С. Сембратовичем також підтримала ідею угоди. 9 грудня 1890 р. єпископат разом із сеймовими послами від народовців та лідерами «Народної ради» підписали відозву «До русинів галицької землі», у якій позитивно оцінено угодовську акцію [28, с. 298]. Однак новоерівська угода виявилася недовготривалою. Замість консолідуючої дії вона, навпаки, поляризувала настрої в українському політикумі Галичини. Зокрема, поглибилося розмежування між народовцями та москвофілами, і це не оминуло й греко-католицьку церкву. Так, у 1890 р. москвофіли під проводом Руської ради створили політичне об'єднання – «Рускую народную партію», позиції якої поділяла частина духовенства. Під час розколу української фракції Галицького сейму в 1892 р. разом із москвофілами з неї вийшли о. К. Гаморак та о. І. Сірко, о. М. Січинський залишився з народовцями.

Частина духовної інтелігенції молодшого покоління влилася в громадські та культурно-просвітницькі організації народовського

спрямування. Проте потрібно зауважити, що була ще й частина греко-католицького кліру, яка не мала чіткої національно-політичної орієнтації й намагалася зосередити основну діяльність на вирішенні практичних питань гуманітарного та соціального характеру. Наприклад, довголітній посол до сейму й Рейхсрату о. Корнилій Мандичевський, парох м. Надвірної, не висловлював своїх симпатій ні до москвофілів, ні до народовців, але мав великий авторитет серед своїх виборців, оскільки зробив дуже багато для облаштування Надвірнянського повіту.

В останнє десятиріччя XIX ст. в Східній Галичині український рух репрезентували основні політичні сили, організовані на партійному рівні: Русько-українська радикальна партія (РУРП), утворена в 1890 р., Українська соціал-демократична партія (УСДП) та Українська народно-демократична партія (УНДП), які виникли в 1899 р. Щодо греко-католицького кліру, то він не поділяв радикальних поглядів РУРП й УСДП, натомість підтримував ідеї народних демократів. Більше того, греко-католицьке духовенство увійшло до керівних структур УНДП (о. А. Стефанович, о. А. Темницький, о. Т. Войнаровський, о. Й. Фолис, о. Н. Галущинський та ін.) [11, с. 229–230]. Під час виборів до Галицького сейму нової каденції (1895–1901 рр.) представники УГКЦ отримали шість мандатів. Крім митрополита й двох єпископів, які потрапили до сейму як вірилісти, депутатами обрано о. К. Мандичевського, о. К. Гаморака та о. В. Небиловця. Саме в цей період розпочинає свою сеймову діяльність А. Шептицький, спочатку як єпископ Станіславівський, а із січня 1901 р. – як митрополит Галицький та архієпископ Львівський. У жовтні 1901 р. його призначено віце-маршалком сейму [29, арк. 8].

На сеймових виборах 1901 та 1908 рр., які проходили в умовах зловживань із боку польської адміністрації, духовенство також вибороло кілька мандатів. Проте зауважимо, що від початку XX ст. більшість української сеймової репрезентації становили представники світської інтелігенції. Провід УГКЦ в особі митрополита вітав її появу на політичній арені, тому звинувачення його в клерикалізмі, на наш погляд, є не зовсім коректними. Так, у пастирському листі до духовенства Станіславівської єпархії А. Шептицький, констатує посилення ролі світської інтелігенції в суспільному житті Галичини, писав: «Ми тішимся, що можемо ту працю, яка безпосередньо до нас не належить, вложити у відповідні руки» [30, с. 20]. Навіть перебуваючи в меншості, священники мали значний вплив на роботу сейму, особливо це стосується митрополита А. Шептицького, який обіймав посаду віце-маршалка аж

до 1914 р. Більшість дослідників, аналізуючи суспільно-політичну, у т. ч. сеймову діяльність А. Шептицького, резюмують, що на початку ХХ ст. митрополит домогся зміцнення позицій УГКЦ у громадському житті Східної Галичини. На нашу думку, це зумовлено передусім високим моральним авторитетом митрополита Шептицького, який став не лише духовним, а й політичним лідером українців.

Як політик А. Шептицький намагався консолідувати українську спільноту, об'єднати зусилля церкви й представників різних політичних партій у боротьбі за національні інтереси, відстоював ідею побудови суспільства на загальнодемократичних і християнських засадах. «Я старався ніколи не стати на сторону однієї чи другої партії між моїми вірними. А це було важко, бо поділ стосувався самого поняття національної ідеї... Для добра моїх вірних я старався залагодити суперечності між партіями..., поглядами та особами, вказати моїм вірним ідеали культури, знання, святості...» – писав А. Шептицький [31, с. 25]. Як посол і віце-маршалок Галицького сейму, депутат Рейхсрату, митрополит А. Шептицький домагався розширення політичних прав українців Східної Галичини. Він неодноразово звертався до австрійського парламенту, особисто до цісаря з вимогою реформи виборчої системи, вносив пропозиції щодо збільшення українського представництва в крайовому сеймі. Саме з подання А. Шептицького 14 лютого 1914 р. на засіданні сейму ухвалено нову виборчу ординацію й крайовий статут, які забезпечували українцям 62 місця в Галицькому сеймі із 22 [14, с. 201]. Це створювало нові можливості для українців у боротьбі за їхні національні права, однак Перша світова війна не дала можливості реалізувати ці ухвали на практиці.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, політична боротьба українців Галичини за свої права була важливою складовою частиною українського національного руху в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Історичні факти засвідчують, що греко-католицьке духовенство взяло найактивнішу участь у цій боротьбі. Воно першим засвоїло традиції європейського парламентаризму й, поєднавши їх із християнськими морально-етичними засадами, започаткувало формування української політичної свідомості та політичної культури на західноукраїнських землях. Що ж

до українсько-польських відносин, то в політичній площині вони були доволі яскравими й емоційними. Міжнаціональна полеміка, направлена на розширення національних та політичних прав, численні дискусії в австрійському парламенті та Галицькому сеймі допомагали формуванню засад політичної грамотності й виваженості, а також надавали можливість використовувати щонайменші можливості в контексті реалізації власних національно-культурних і політичних прагнень та їх декларування.

У подальших дослідженнях детальніше звернемо увагу на проблему поділу Галичини (на Східну й Західну) та участь галицького греко-католицького духовенства в національному примиренні українців і поляків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лехнюк, Р. (2015). Українсько-польські відносини в Галичині на зламі XIX–XX століть у висвітленні газети «Руслан». *Intermarum: історія, політика, культура*, 2, 92–105.
2. Українсько-польські відносини. (Автор: Киричук Юрій). URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/operacia-visla/ukraiensko-polskividnosiniavtorkiricukurij> (дата звернення 04.10. 2020)
3. Панфілова, Т. (2014). Роль Греко-католицької церкви та її духовенства у формуванні й діяльності структур громадянського суспільства Галичини (XIX–XX ст.). *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, вип. 11–12, 24–30.
4. Ілин, Л. (2013). Галицький крайовий сейм і формування засад українсько-польських політичних стосунків (1861–1914 рр.). *Галичина*, ч 22–23, 168–173. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nikp_2013_22-23_20 (дата звернення 13.10.2020)
5. Корбяк, Д. (2014). Галицька митрополія та Апостольський престол у контексті польсько-українських відносин у Галичині в останній третині XIX ст. *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach polskich, słowackich i ukraińskich*/pod red. W. Wierzbieńca. Jarosław, т. I: Historia-Religia. S. 107–119.
6. Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці XIX – на початку XX ст. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Klish_Andrii/Politychna_diiialnist_khrystyiansko-konservatyvnoi_techii_naprykintsi_XIX__na_pochatku_XX_st.pdf? (дата звернення 04.10.2020)
7. Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku/pod red. Andrzeja Czyżewskiego, Rafała Stobieckiego, Tomasza Toborka, Leonida Zaszkiłniaka. Warszawa; Łódź: Instytut Pamięci Narodowej. 2012. 496 s.

8. Звернення і повідомлення про підготовку і проведення виборів депутатів до австрійського парламенту. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів), Ф. 180, Оп, Спр. 30.
9. *Зоря Галицька*, 1849, 29 січ.
10. Древаль Ю. До питання про встановлення українського парламентаризму (західноукраїнський досвід). *Ефективність державного управління*: зб. наук. праць. Львів, 2008. Вип. 14/15.
11. Левицький, К. (1926). Історія політичної думки галицьких українців, 1848–1914: на підставі споминів. Львів: Друк. оо. Василян у Жовкві, 737 с.
12. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.): навч. посіб./за заг. ред. Я. Малика. Львів: Світ, 2001. 296 с.
13. Антошевський, Т. (1997). До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (90-ті рр. XIX ст. – 1914 р.). Львів: [б. в.], 37 с.
14. Яцишин, У. В. (2007). Роль митрополита Андрея Шептицького у розвитку парламентаризму в Західній Україні. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. праць. Нац. акад. наук України та ін/редкол.: Я. Ісаєвич та ін. Львів, вип. 19.
15. Первые послы Галицкой Руси. – Кінець XIX – поч. XX ст. [Київ], 2001.
16. Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму, 1861–1901: [нарис з історії українського парламентаризму]. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 288 с.
17. Записки і виписки Юліана Романчука з політичних питань. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів) Ф. 180. оп. 1. Спр. 30. Ф. 382. Оп.1. Спр. 60.
18. Вітвицький В. Участь Греко-католицького духовенства в роботі українських громадських організацій Східної Галичини на початку XX ст. *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 12.
19. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie (15–26 kwietnia 1861 r.). Lwów: Sejm krajowy galicyjski. Druk. E. Winiarza, 1861.
20. Програма политического общества русиновъ «Русская Рада» во Львове. Львов: Ставропигийский институтъ, 1871.
21. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: нариси історії XIX – початку XX ст. Львів: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1999. 204 с.
22. Відомості, протоколи та інші матеріали про участь правління товариства у виборчих кампаніях в Галичині та організації «Клубу українських депутатів» 1870–1876 рр. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів), Ф. 196. оп. 1, Спр. 26.
23. Петиція политического общества русиновъ «Русская Рада» во Львове въ высокой палате депутованыхъ и вельможъ во Вѣднѣ. Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1871.
24. Kaczala S. Polityka Polaków. Względem Rusi. Lwów, 1879. 367 s.
25. Діло. 1885. 12(24) жовт.
26. Листи, повідомлення, статті та інші документи про вибири депутатів до крайового Сейму 1896–1898 рр. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів), Ф. 810, Оп.1, Спр. 1.
27. Діло. 1894. 28 лип. (9 серп.).
28. Голубець М. Велика історія України. Київ: Глобус, 1993. 350 с.

29. Пастирські послання Шептицького А. до духовенства і народу. 1901–1941 рр. ЦДІАЛ (Центр. держ. архів Укр. м. Львів) Ф. 358. Оп.1. Спр. 7.

30. Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.VIII.1899 р. – 7.IX1901 р.). Т. 1. Торонто, Онтаріо: Укр. Богослов. наук. т-во, 1965. 282 с.

31. Стоколос Н. Трансформація греко-католицизму в Австро-Угорській імперії. *Людина і світ*. 2002. № 4.

THE PROBLEM OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS THROUGH THE PRISM OF THE GALICIAN GREEK-CATHOLIC CLERGY POLITICAL ACTIVITY AT THE 2ND HALF OF THE XIXth – BEGINNING OF THE XXth CENTURY

Along with the proclamation of independence in our country the process of national and religious life revival began. Today, the church continues to strengthen its role as a full-fledged institution of civil society. Being separated from the state according to the Constitution, it is not separated from the human community, but on the contrary, the church closely interacts with it, trying to provide it with spiritual support, to improve morale, to conduct active charitable, cultural, educational and social work.

A striking example of this relationship is partnership and constructive cooperation in the interests of the development of Ukrainian society. This situation is due not only to the establishment of democratic principles in the life of the Ukrainian state, but also to the return of our people to traditional spiritual values, deep historical traditions which today are trying to revive the community, state and church.

Taking into consideration the active integration of Ukraine into the European community, the scientific research which highlights the historical context of the participation of the Galician Greek Catholic clergy in state-building processes is becoming of great importance. In this context, we are talking about the political plane of Ukrainian-Polish relations in the second half of the nineteenth century and its participation in them.

A retrospective of Ukrainian-Polish relations and Greek-Catholic Church participation in these processes today occupy an important place in historical science, as Ukraine and Poland have always been close not only as neighbours but also as countries with the common historical past. In addition, at the present stage Poland is actively and comprehensively helping Ukraine to defend its state and territorial integrity.

Despite the fact that there are many dramatic episodes and contradictory moments in the history of Ukrainian-Polish relations, the need to thoroughly inves-

tigate these issues through new sources and approaches remains topical. Similar moments were emphasized by the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi at the press conference in Warsaw in August 2019.

«I am glad that there are no issues in our relations that we could not resolve through dialogue and understanding. We are well aware that tense relations between Ukraine and Poland would be a great gift for our enemies, and, therefore, we should not do it. We have agreed to renew and restart the bilateral working group which will work under the guidance of both presidents, so that all the dark spots of the past will not prevent our peoples from building a common bright future», Volodymyr Zelenskyi said.

Key words: Greek-Catholic Church, clergy, Ukrainian-Polish relations, parliament, Galician Sejm, Austrian Reichsrat, A. Sheptytskyi.

REFERENCES

1. Lekhniuk, R. (2015). Ukrainsko-polski vidnosyny v Halychyni na zlami XIX–XX stolit u vysvitleni hazety «Ruslan». *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*, 2, 92–105.
2. Ukrainsko-polski vidnosyny. (Avtor: Kyrychuk Yurii). URL: <http://www.vox-poli.com.ua/rubriki/istoria/operacia-visla/ukraienko-polskividnosiniavtorkiricukurij> (data zvernennia 04.10. 2020)
3. Panfilova, T. (2014). Rol Hreko-katolytskoi tserkvy ta yii dukhovenstva u formuvanni y diialnosti struktur hromadianskoho suspilstva Halychyny (XIX–XX st.). *Istorychni studii Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 11–12, 24–30.
4. Ilyn, L. (1914). Halytskyi kraiovyyi seim i formuvannia zasad ukrainsko-polskykh politychnykh stosunkiv (1861–1914 rr.). *Halychyna*, 22–23, 168–173. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nikp_2013_22-23_20 (data zvernennia 13.10. 2020).
5. Korbiak, D. (2014). Halytska mytropoliiia ta Apostolskyi prestol u konteksti polsko-ukrainskykh vidnosyn u Halychyni v ostannii tretyni XIX st. *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne, polityczne, kulturalne i religijne w badaniach polskich, słowackich i ukraińskich* / pod red. W. Wierzbienca. Jarosław. T. I: *Historia-Religia*, 107–119.
6. Klish, A. Politychna diialnist khrystyiansko-konservatyvnoi techii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Klish_Andrii/Politychna_diialnist_khrystyiansko-konservatyvnoi_techii_naprykintsi_XIX_na_pochatku_XX_st.pdf? (data zvernennia 04.10.2020).
7. Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku / pod red. Andrzeja Czyżewskiego, Rafała Stobieckiego, Tomasza Toborka, Leonida Zaszkilniaka. Warszawa; Łódź: Instytut Pamięci Narodowej. 2012, 496 p.
8. Zvernennia i povidomlennia pro pidhotovku i provedennia vyboriv deputativ do avstriiskoho parlamentu. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 180? op. 1, spr. 30.
9. *Zoria Halytska*, 1849, 29.
10. Dreval, Yu. (2008). Do pytannia pro vstanovlennia ukrainskoho parlamentaryzmu

(zakhidnoukrainskyi dosvid). *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*: zb. nauk. pr. Lviv, 14/15.

11. Levytskyi, K. (1926). Ictoriia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv, 1848–1914: na pidstavi spomyniv. Lviv: Druk. oo. Vasyliian u Zhovkvi, 737 p.

12. Narysy z istorii suspilnykh rukhiv i politychnykh partii v Ukraini (XIX–XX st.): navch. posib. / za zah. red. Ya. Malyka. Lviv: Svit, 2001, 296 p.

13. Antoshevskiy, T. (1937). Do istorii khrystyiansko-suspilnoho rukhu v Halychyni (90-ti rr. XIX st. – 1914 r.). Lviv: [b. v.], 37 p.

14. Iatsyshyn, U. (2007). Rol mytropolyta Andreia Sheptytskoho u rozvytku parlamentaryzmu v Zakhidnii Ukraini. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*: zb. nauk. pr. Nats. akad. nauk Ukrainy / redkol. Ya. Isaievych ta in. Lviv, 19.

15. Perviy poslu Halytskoi Rusy. – kinets XIX st. – poch. XX st. [Kuiv], [2001].

16. Chornovil, I. (2002). Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu, 1861–1901: (Narys z istorii ukrainskoho parlamentaryzmu). Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 288 p.

17. Zapysky i vypysky Yuliana Romanchuka z politychnykh pytan. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 180, op. 1, spr. 30; f. 382, op.1, spr. 60.

18. Vitvytskyi, V. (2002). Uchast Hreko-katolytskoho dukhovenstva v roboti ukrain-skykh hromadskykh orhanizatsii Skhidnoi Halychyny na pochatku XX st. Vyzvolnyi shliakh, kn. 12.

19. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie (15–26 kwietnia 1861 r.). Lwów: Sejm krajowy galicyjski. Druk. E. Winiarza, 1861.

20. Prohrama polytycheskoho obshchestva rusynovъ «Russkaia Rada» vo Lvove. Lvov: Stavropyhyiskiy instytut, 1871.

21. Sukhyi, O. (1999). Halychyna: mizh Skhodom i Zakhodom: narysy istorii XIX – pochatku XX st. Lviv: Lviv. derzh. un-t im. I. Franka, 204 p.

22. Vidomosti, protokoly ta inshi materialy pro uchast pravlinnia tovarystva u vybor-chykh kampaniiakh v Halychyni ta orhanizatsii «Klubu ukrainskykh deputativ» 1870–1876 rr. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 196, op. 1, spr. 26.

23. Petytsiia polytycheskoho obshchestva rusynov «Russkaia Rada» vo Lvove v vusoi-palate deputovanukh y velmozh vo Vedny. Lvov: Typ. Stavropyh. in-ta, 1871.

24. Kaczala, S. (1879). Polityka Polaków. Względem Rusi: Lwów, 367 p.

25. *Dilo*, 1885, 12(24) zhovt.

26. Lysty, povidomlennia, statti ta inshi dokumenty pro vybyry deputativ do kraiovoho Seimu 1896–1898 rr. TsDIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 810, op. 1, spr. 1.

27. *Dilo*, 1894, 28 lyp. (9 serp.).

28. Holubets M. Velyka istoriia Ukrainy. Kyiv: Hlobus, 1993, 350 p.

29. Pastyrski poslannia Sheptytskoho A. do dukhovenstva i narodu. 1901–1941 rr. Ts-DIAL (Tsentr. derzh. arkhiv Ukr. m. Lviv), f. 358, op.1, spr. 7.

30. Tvory sluhu Bozhoho Mytropolyta Andreia Sheptytskoho. Pastyrski lysty (2.VIII.1899 r. – 7.IX.1901 r.). T. 1. Toronto, Ontario: Ukr. Bohoslov. nauk. t-vo, 1965, 282 p.

31. Stokolos, N. (2002). Transformatsiia hreko-katolytsyzmu v Avstro-Uhorskii imperii. *Liudyna i svit*, № 4.

Матеріал надійшов до редакції 08.12.2020 р.